

A profilírozás mint nyelvészeti fogalom

A tudomány fejlődésével párhuzamosan nő a szakkifejezések, a fogalmak mennyisége is. Ez természetes jelenség, mivel, mint tudjuk, a szaknyelvek nélkül semmilyen innováció létrehozása vagy átvétele, illetve felhasználása nem lehetséges. Innováció nélkül pedig nincs fejlődés. Semmilyen új elméletet sem lehet megalkotni valamely „rég” nyelv segítségével. A köznyelvben nem lehet kifejezni azt, ami egyedül a szaknyelvben lehetséges. Új tudást sem lehet szerezni vagy népszerűsíteni az adott szaktudomány szaknyelvének elsajátítása nélkül, mivel az ismeretterjesztés egyszerűsítést, köznyelvre történő fordítást jelent. A szaknyelvek nem ismerése másfelől a manipulációnak is kedvez. A szaknyelvet nem szabad csupán a terminológiával azonosítani. Ez annál sokkal szélesebb fogalom. Viszont világosan kell látni, hogy sokszor a nem precízen definiált és használt szaknyelvi terminusok akadályozzák az eredeti koncepció pontos megértését, alkalmazását és ezáltal terjesztését is.

Jelen cikkünkben kísérletet teszünk arra, hogy tisztázzuk a *profilírozás* fogalmának a lényegét és szerepét a kognitív jellegű szemantikai kutatásokban. A kognitivisták munkáiban néha nem könnyű megfejteni az egyes fogalmaknak a pontos definícióját, amely lehetővé tenné e fogalmak ismeretelméleti értelmezését. Nem mindig nyújtanak kellő segítséget az e célból készült terminológiai segédszótárak, illetve különféle terminológiai összeállítások és magyarázatok sem (pl.: Langacker 1995, Кyбpякoвa et al. 1996). Bevezetőül hozzá kell tennünk azt is, hogy a profilírozás „klasszikus” (azaz Langacker-féle) értelmezése eltér azoktól a definícióktól, amelyekkel a különböző kognitivisták irányzatokhoz tartozó munkákban találkozhatunk.

A Langacker-féle kognitív grammatika olyan elmélet, amelynek formális apparátusában a *profil* és a *profilírozás* fogalma különleges helyet foglal el. Ennek a fogalomnak a különleges pozíciója abból a tényből fakad, hogy alapvető szerepet tölt be a nyelvi struktúrák elemzésének és leírásának a folyamatában. A kognitív grammatikában funkcionáló *profil* fogalmának az értékét csak a **kognitív bázishoz** viszonyítva határozhatjuk meg. Precízebben fogalmazva azt mondhatjuk, hogy nem a profil mint olyan, hanem a **profil/bázis** kölcsönös összefüggése a kognitív grammatika keretében javasolt nyelvi leírás kulcselemeinek az egyike.

Langacker felfogásában a profilírozás szoros kapcsolatban áll a kognitív bázis fogalmával, amely olyan **kognitív struktúrát** képvisel, amely egy vagy több **kognitív tartományból** (kognitív doménből) tevődik össze. A kognitív tartományok alkotják rendezett tudásrendszerünket, amelyet egész életünkben folyamatosan hozunk létre, módosítunk, és amely, mint a külső világ reprezentációja, elképzelhetetlen nagyságú konceptuális hálózatot képez. Tehát, a domének a megismerési tapasztalatunk eredményei. Egyesek közülük kontextusul szolgálhatnak más domének definiálásához. Például az előhívott KÉZFEJ domén az *ujj* fogalom definiálását teszi lehetővé, és egyidejűleg az ALKAR domént szükségelteti saját maga meghatározásához.

A kognitív struktúrában az úgynevezett **szemantikai struktúra deszignátuma**, azaz a bázis struktúrájának egy meghatározott része profilírozódik. *Deszignátum*nak a nyelvi kifejezések által előhívott struktúrákat nevezik az adott konceptualizáció keretében. A *deszignáció* ebben az értelemben nem azonos a referencia közismert fogalmával. A deszignátum a bázisnak azt a részét érinti, amely „megvilágításra”, kiemelésre, elkülönítésre kerül a profilírozás folyamatában, tehát azonos a *profil*lal. A bázist alkotó domének a **szemantikai struktúra** mátrixát alkotják. A kognitív domének nem egyenrangúak, minthogy hierarchikusan vannak elrendezve. Azokat a doméneket,

amelyek a meghatározásukhoz más doméneket hívnak elő **absztrakt doméneknek**, azokat viszont, amelyek nem igénylik az ilyen kontextust, **bázis (alap) doméneknek** nevezik. Az absztrakt doméneket az alapdoménekre redukálhatjuk. Például a SZINTARTOMÁNY alapdomén. A színeket leírhatjuk metaforikusan is, de végeredményben csak bizonyos színskálát észlelünk, amely tovább már nem redukálható. Az IDŐ, a TÉR DIMENZIÓJA, a HŐMÉRSÉKLET, az ILLAT, az ÍZ stb. alapdomének. A térben léteznek olyan fogalmak mint például: a *vonal*, a *szög*, a *háromszög* stb. Egy ilyen fogalomnak az alkotórésze a magasabb rendű konceptualizációhoz is tartozhat. Sokféle struktúra létezik, de a domének nem külön „dobozok”, hanem ráakódhatnak egymásra, keresztezhetik egymást, és tartalmazhatják is egymást. Így a bázis azonos azzal a fogalmi tartalommal, amelyet az adott kifejezés előhív. A szemantikai struktúra a nyelvi kifejezések jelentésével azonos. A konceptuális struktúrák olyan mértékben válnak szemantikaivá, amilyenben azokat a nyelvi struktúrák előhívják. Tehát a szemantikai struktúra a konceptuális struktúrának a különleges esete, mert a konceptualizáció független a nyelvtől. „A domének a fogalmak alaktalan halmazai” (Fife 1994: 25). A profilírozás azon alapul, hogy a kognitív bázis keretében „megvilágítjuk”, kiemeljük, elkülönítjük azt az elemet vagy azokat az elemeket (profilokat), amelyet, illetve amelyeket különösen fontosnak tartunk, más elemeket pedig háttérbe szorítunk. A profilírozás által elkülönített, kijelölt, deszignált szemantikai struktúrát a kognitív bázisban **predikációnak** nevezik. Tehát a predikációnak vagy másképpen az adott kifejezés jelentésének meghatározott terjedelme (scope of predication) és bázisa (base) van, amely az adott kifejezés által előhívott **konceptuális tartalomnak** a mértékét határozza meg. A **nominális predikáció** a tárgyat, a **relációs predikáció** pedig vagy az atemporális relációt, vagy a folyamatot deszignálja.

A szemantikai mező értékének meghatározásához általában több mint egy domént szükséges előhívni, de hozzá kell tenni azt is, hogy a predikátum definiálásához nagyon ritkán hívjuk elő az egész domént. Valójában a doméneknek csak azokat az alstruktúráit hívjuk elő, amelyek közvetlen módon meghatározzák az adott szemantikai egység értékét. Másképpen fogalmazva azt mondhatjuk, hogy a jelentés az összes alstruktúra kapcsolatát, a lokális konceptuális hálózat fajtáját tükrözi, amely az egyes specifikációkból, azaz az olyan specifikációs relációkból áll, amelyek a közös **csomópont** körül tömörülnek. A csomópont, mint a hálózat központi eleme, olyan pont (profil), amelyen keresztül az egész hálózat aktiválódik. A specifikációs relációk pedig bázist alkotnak. Az ily módon felfogott jelentés a külső világ ember által észlelt módjával függ össze. A percepció jellegzetes tulajdonsága az, hogy a világ különböző elemeit nem egyforma intenzitással szemléljük. Ennek következtében a percepció aktusban egyes elemek nagyobb kifejező erővel bírnak (ezek a **figurák**), mások pedig nem (azaz **háttér** alkotnak) (Krech et al. 1974). Természetesen, ugyanaz a helyzet tudatosan vagy nem tudatosan többféle módon is ábrázolható, attól függően, hogy milyen elem tölti be a figura szerepét. Egy konkrét elemnek, mint figurának, különböző háttére is lehet. Az asszociációs és rögzítési folyamatoknak köszönhetően a **figura/háttér** rendszer a **profil/bázis** formájában rögzítődik, és nyelvi egységgé válik.

A Langacker munkájában (1987: 154–66) bemutatott vita alapján nézzük meg közelebbről a *káv*é szót. E főnév szemantikai pólusának a meghatározásához a következő **doménmátrixot** szükséges figyelembe venni: ILLAT, ÍZ, HALMAZÁLLAPOT, SZÍN. A *káv*é főnév tartalmának a meghatározása szempontjából a feljebb felsorolt kognitív domének következő alstruktúrái relevánsak: az **illatdoménben** a kávéra jellemző „zamat”, az **ízdoménből** a „kesernyés” struktúra, a **halmazállapotdoménnek** releváns alstruktúrája lehet a „folyadék” és a „mag” alstruktúra, a **színdoménben** a „zöld”, a „barna” és a „fekete” alstruktúrák. A felsorolt specifikációk nem alkotnak külön és önmagukban zárt hálózatot, hanem egy, valójában igen nagy terjedelmű hálózat csupán egy fragmentumát ölelik fel, amely a *káv*é fonetikai szekvencia által történő aktiválása terén nagy valószínűséggel rendelkezik. Érdeemes észrevenni, hogy a mindennapi gyakorlatban nagyon ritkán használjuk a *káv*é szót a vele kapcsolatos minden értelemben. Ezért a feljebb felsorolt specifikációs relációkból álló konceptuális hálózat igen ritkán aktiválódik teljes terjedelmében. A *káv*é főnév itt javasolt definíciója

nak a kulcsaspektusa az, hogy a lényeges doménekből az adott predikátumra jellemző relációk olyan konceptuális hálózatot képeznek, amelyben az egyes relációk különböző módon kapcsolódhatnak egymáshoz. Másképpen fogalmazva azt mondhatjuk, hogy az egyes relációk a különböző pontokon keresztül „kisebb” hálózatokat is alkothatnak. Ily módon az összes specifikációt tartalmazó hálózat alapján elkülönülhetnek „másodlagos” hálózatok is, amelyek a közös csomópontok körül összpontosult specifikációs relációkból teremthetnek meg. Az egyik lehetőség a következő csomópont körül összpontosult relációk hálózata: *aroma*, *kesernyés*, *folyadék*, *fekete*, amely a „kávé – ital” főnevet definiálja. Az *aroma*, *mag*, *barna/fekete* csomó körül összpontosult konceptuális háló a „kávé – mag” főnevet határozza meg. Más lehetőséget jelent a *mag* és a *zöld* specifikációból álló hálózat, amely még egy csomóponttal kapcsolódva a „kávé – nyersanyag” főnevet definiálja. Az a csomópont, amely egyidejűleg részt vesz minden specifikációs relációban a de-szignált elem speciális státuszát kapja meg, ami azt jelenti, hogy a szemantikai pólus profilját határozza meg. A specifikációs relációk hálózata, amelyekben ez a csomópont szerepel, bázist alkot. A közös csomópontot egyidejűleg a specifikációs relációkból álló, valamint a közvetett módon tudásrendszerünket képező konceptuális hálózatnak a „bemeneti pontjaként” (point of access) értelmezhetjük (Langacker 1987: 162–3). Attól függően, hogy milyen csomó képezi a bázis aktiválási pontját, létrejön az adott **szimbolikus egységnek** a meghatározott szemantikai értéke. Tehát sem maga a profil, sem pedig a bázis külön-külön nem definiálhatja a predikátumot. A szimbolikus egység szemantikai pólusának az értékét a profil és a bázis csak kölcsönös összefüggésben képesek meghatározni. Emlékeztetőül talán érdemes itt hozzátenni azt is, hogy a kognitív grammatika a nyelvi egységek három típusát különbözteti meg: **szimbolikus egység** (symbolic unit), **szemantikai egység** (semantic unit) és **fonológiai egység** (phonological unit). A köztük megvalósuló reláció azon alapul, hogy a szimbolikus egységen belül a **szemantikai** (semantic pole) és a **fonológiai pólus** (phonological pole) kölcsönösen szimbolizálják egymást. A szemantikai pólus a szimbolikus egység tartalmáról dönt, a fonológiai pedig a fonetikai reprezentációt adja meg. Hangsúlyozni kell, hogy minden nyelvi struktúra, azaz az egységek és az összetett kifejezések, a lexémák és a tartalmatlan grammatikai morféimák, valamint a grammatikai struktúrátípusok a kognitív grammatikában szimbolikus struktúrák. Ez azt jelenti, hogy minden nyelvi elemnek szemantikai és fonológiai pólusa van, tehát minőségileg nem különböznek egymástól. Az, ami a nyelvi egységeket megkülönbözteti, nem más, mint az adott kifejezés szemantikai értéke szemantikusságának a foka. Például a *jármű* főnévnek a szemantikai pólusa szemantikussabb, azaz kevésbé konkrét, mint a *személyautóé*. Az összetett *mozgó tárgy*nak a szemantikai pólusa szemantikussabb, mint a *járműé* stb.

Itt jegyezzük meg, hogy a grammatikai alapkategóriákat (pl. a főnév, az ige, a melléknév, az elöljárószó stb.) a szemantikusság definíciója nem a konceptuális tartalmukból, hanem a **szcéna** (scene) **konstruálásának** bizonyos aspektusából kiindulva (sajnos, Langacker nem határozza meg egyértelműen a szcéna fogalmát; ez viszont fontos kérdés, mivel a szcéna szemantikai keretként, azaz egy tudásadagként, illetve idő- és térbeli konkrét eseményként is felfogható), azaz a profiljuk természetére való tekintettel jellemzi:

- (1) A főnév a tárgyat profilírozza.
- (2) A melléknév, a határozószó, az elöljárószó, a főnévi igenév, a melléknévi igenév különböző atemporális relációkat profilíroznak. Az adott reláció egyszerű vagy összetett volta attól függ, hogy a profilírozott relációt le lehet-e vezetni az egyszerű állapotából.
- (3) Az ige azt a folyamatot profilírozza, amelyet összetett relációként definiálnak, amelynek az időbeli változásai (temporal evolution) **szekvenciás** és nem a **holisztikus szkennelés** alá esnek.

Minden nyelvi kifejezés mint a konvencionális jelentés része a profil státuszát hozzárendeli a fogalmi struktúra egy meghatározott eleméhez. Például a „nagybáty” fogalom az első helyre

helyezi azt az elemet, amely a családi struktúrának a része, azaz a nagyszüleit és szüleit annak a személynek, aki viszonyítási pontként jelenik meg (tehát „én”), valamint az egyik szülőnek a fiútestvérét. Tehát ebben a rendszerben a *nagybáty* megnevezi (deszignálja) a viszonyítási pontként szereplő személy valamelyik szülőjének a fiútestvérét. Az *unokatestvér* viszont a családi hálóban ellenkező relációt profilíroz: megnevezi az adott személy, mint viszonyítási pont, valamelyik szülője fiú- illetve nőtestvérének a fiát, illetve lányát. A családi relációk hálózata, amelynek a beszélő tudatában van, azt a kognitív tartományt (domént) jelenti, amely nélkülözhetetlen az olyan fogalmak megértéséhez, mint például *nagybáty*, *nagynéni*, *unokaöcs*, *sógor*, *unokatestvér* stb. Vegyünk más példát. A „*sárga*” terminust a színek tartományához (doménjéhez) viszonyítva definiálhatjuk. Ez a színek spektruma, amelyeket képesek vagyunk vizuálisan észlelni. Tehát észleljük a színek bizonyos terjedelmét, és a „*sárga*” terminus előhívja az ehhez a kognitív tartományhoz tartozó megfelelő fogalmat. A *kerék* egyes alkotórészeit megnevező három szó: a *tengegy*, a *küllő* és az *abroncs* külön-külön előhívja a *kerék* teljes fogalmát, és e konkrét fogalomhoz viszonyítva mindegyik szó a *kerék* különböző komponenseit profilírozza.

A fogalmak profilírozását néha több olyan kognitív bázis halmazaként is értelmezik, amelyek a profilírozás háttérét biztosítják. Például a LÓ a zoológiai kognitív bázis tükrében teljesen más-képpen (azaz az emlősök fajaként) profilírozódik, mint például az olyan kognitív bázis esetében, mint a paraszti gazdaság vagy a lóverseny stb. Hasonló módon, például a KONKOLY, a BÚZAVIRÁG vagy a KAMILLA gyomként, virágként, gyógynövényként vagy növényként fogható fel, és ennek megfelelően más és más jellemzőket kap.

A profilírozást, mint mentális műveletet, néha a **szcéna** ábrázolásának is nevezik. (Az egyforma kognitív bázisú struktúrák egymástól csak a profilírozás módjában különbözhetnek.) Az ábrázolás olyan képalkotási képesség, amely ugyanazt a jelenséget (helyszínt, szituációt) alternatív eszközök segítségével fejezi ki. Ez a természetes emberi képesség az alternatív **szemantikai keretek** konstruálását teszi lehetővé, például: *Az egyetem a templom mellett van* és *A templom az egyetem mellett van*. Az adott szituáció (helyszín) többféle módon konceptualizálható, mivel a kognitív grammatika elveti a szemantikai struktúrák univerzális jellegét. Ez azt jelenti, hogy a különböző nyelvek különböző módon interpretálják az objektív szituációkat, és használóik az ábrázolás különböző eszközeit veszik igénybe. A jelentés az ilyen koncepcióban szubjektív, és a nyelvhasználó mentális terében bizonyos kontinuumot alkot. Tehát a jelentés objektívan nem adott. A jelentést konstruáljuk akkor is, amikor a nyelvi kifejezések az objektív valóságra vonatkoznak. Nem lehet azért a jelentést az objektív valóság leírásával megmagyarázni, ez csak azoknak a **kognitív pályáknak** (path) a leírása révén érhető el, amelyek a valóság alanyi értelmezését biztosítják. Így a jelentés azonos a konceptualizációval (Langacker 1991: 2), és ezért szubjektív természete van. Ez olyan mentális fenomén, amely csak a kognitív feldolgozási folyamat terminusaival írható le (Langacker 1988: 50). Hozzá kell tenni, hogy a kognitivisták felfogásában a szemantikának nincs moduláris jellege, nincsenek kijelölt határai. A nyelv szemantikai struktúrája nem univerzális, több tényezőtől is függ: a konceptualizációs folyamatoktól, a nyelvhasználók tapasztalataitól, a nyelvi struktúrák konvencionális fokától, valamint az ábrázolás (imagery) módjától (Fife 1994: 11). A „konvencionális” jelző azt jelenti, hogy az adott nyelvközösség tagjai általánosan elfogadják (Langacker 1987: 62). Az említett **konvencionális** – a Langacker-féle koncepcióban – a szubjektivisták szemantikához hozzárendeli a társadalmi dimenziót. A konvencionális egységek alanyává a nyelvközösség válik, amely osztja a közös szemantikai tudást, és amely tudja, hogy ezek az egységek ilyen módon lettek rögzítve. Ahogy Johnson írja: „A kognitív szemantika nem azért fontos, mert megoldja a szintaktika, a szemantika és a pragmatika nehéz problémáit, hanem éppen amiatt, amit felfedez az emberi fogalmak és a gondolkodás természetéről” (Johnson 1992: 345). Ez lehetővé teszi az emberi elme működésének a megismerését, hogy milyen módon értjük meg és konstruáljuk azt a világot, amely a kulturális és az interperszonális interakciók révén a környezetünkkel jött létre (Johnson 1992: 345–6).

A Fillmore-féle kognitivistai verzió szerint, amely a megnyilatkozások megértését tűzte ki célul (az ún. U-Semantics [1985]) a profilírozás témaköréhez olyan fogalmak is hozzátartoznak, mint például a *keret* (frame), a *szcena* és a *preszuppozíció*. A keret, a szcena és a profilírozás tulajdonképpen ugyanannak a folyamatnak a két oldalát ábrázolja: a profilírozás „kivágja” a kognitív (tapasztalati) mezőből azokat a fontosnak tartott elemeket, amelyek előtérbe kerülnek, az interpretációs keret és a szcena viszont a profilírozás folyamatában a kiemelt fogalomnak a megértését biztosítják. A keret és a szcena működési mechanizmusát a következő példával illusztrálhatjuk. Ahhoz, hogy megértsük a *vétel* fogalmát (ez már klasszikus példa a szakirodalomban) elő kell hívnunk a kereskedelmi szcénát, tehát tudnunk kell azt, hogy min alapszik a vétel, hogy valaki valamilyen tárgyat vesz az eladótól, és fizet érte egy meghatározott pénzösszeget. Ahhoz pedig, hogy megértsük például a „*sógor*” fogalmát, elő kell hívnunk a háttérben funkcionáló családi kapcsolatok interpretációs keretét.

Úgy tűnik, hogy a szcena fogalma szélesebb, mint a keret fogalma (Fillmore 1977), mivel a szituációról szóló olyan tudást is tartalmaz, amely nyelvileg nincs kifejezve. A beszélő bizonyos sematikus tudással rendelkezik a tipikus szituációkról, és így könnyedén kiegészíti a nyelvileg ki nem fejezett tudáshányadot, valamint azt is, ami a profilírozáskor nem szerepel a háttérben. Például, a sematikus tudás a templomi viselkedést tükröző szcénáról megkönnyítheti az ezzel kapcsolatos szöveg megértését annak ellenére, hogy a szcena nem minden eleme van nyelvileg kifejezve.

Sokkal nehezebb leírni azokat a jelenségeket, azaz a hasonlóságokat és az eltéréseket, amelyek a profilírozás és az előfeltevések között fennállnak. Ez azért van így, mert e két fogalom eredete teljesen más. A preszuppozíció fogalma a nyelvleírás logikai apparátusának az eleme: megnevezi a megnyilatkozásnak azon információit, amelyek az asszerció terjedelmén kívülre esnek (Kiefer 1983). *Pista abbahagyta az ivást* azt jelenti, hogy 'Pista korábban ivott, és most már nem iszik'. Az az információ, amely a *Pista korábban ivott* mondatban szerepel, megmaradt a tagadó mondatban is: *Pista nem hagyta abba az ivást* = 'Pista korábban ivott, és most is iszik'. Tiszta logikai szempontból viszont ennek a mondatnak a tagadása nem ad egyértelmű jelentést, mivel egyrészt úgy interpretálható, hogy 'Pista soha nem ivott, és most sem iszik', másrészt pedig olyan információt is tartalmaz, hogy 'Pista korábban ivott'. Amikor itt a preszuppozíciókról esik szó, akkor hangsúlyozni kell, hogy ebben az esetben kizárólag csak lexikális preszuppozíciókról beszélhetünk, és nem azokról az információkról, amelyek pragmatikailag, azaz a konverzációs szabályok alapján (= konverzációs implikátúrák) továbbítódnak.

A lexikálisan preszupponált információk, úgy tűnik, közel állnak ahhoz, ami a profilírozás koncepciójában a profilírozott fogalom háttérét alkotja, és egyidejűleg az interpretációs kerethez tartozik. A *nagybáty* szó tartalmazza a már korábban említett családi relációkról szóló információt is. A *Nagyon kedves nagybátyám van* mondattal nem direkt módon azt is közöltem, hogy „az anyámnak vagy az apámnak van fiútestvére”. Ezek az információk vagy megmaradnak a tagadáskor is, vagy fel vannak függesztve. A *Nincs nagybátyám* mondat kétértelmű: 'az anyámnak, illetve az apámnak nem volt fiútestvére' vagy 'az anyámnak, illetve az apámnak a fiútestvére már nem él'. Hasonló módon, az *Ezt a lakást a rokonomtól vettem meg* mondat arról is tájékoztat, hogy a rokonom eladta nekem a lakást. Amikor azt mondjuk, hogy *Az asztal a lámpa alatt van*, ezzel egyidejűleg azt is közöltük, hogy 'a lámpa az asztal felett van'. E mondatok tagadása a nem direkt módon továbbított információknak a tagadását is eredményezi: a *Nem igaz, hogy a lakást a rokonomtól vettem meg* egyidejűleg tagadja azt is, hogy a rokonom eladta nekem a lakást. A *Nem igaz, hogy az asztal a lámpa alatt van* tagadja azt a mondatot is, hogy *A lámpa az asztal felett van*. A nem direkt módon közölt információkat implikált ítéleteknek szokták nevezni.

Vegyünk más példát is. A *mentegetőzik* ige azt jelenti, hogy 'azt mondja, hogy előzőleg ezt a bizonyos tettet nem követte el'. A mondat adójának a szempontjából ez az előzőleg elkövetett tett inkább negatív minősítést nyer, és tényként kezelhető. A *Pista nem mentegetőzött a tette miatt* tagadó mondat a faktivitás és a negatív minősítés előfeltevését tartalmazza.

Az ilyen jellegű információkat, mint ismeretes, Fillmore a preszuppozíció fogalmának és a szemantikai aktánsok szerepének a segítségével próbálta leírni (Fillmore 1971). Az olyan angol igéknek, mint pl. *accuse*, *blame*, *criticize*, a jelentése azonban kimondottan a 'valakit bűnösnek tartani' szcénáját idézi elő, amely többek között olyan aktánsokat foglal magába, mint például: a *bíró*, a *vádlott*, a *megítélendő negatív tett* stb. Ezért későbbi munkáiban a lexikális egységek leírását Fillmore az összetett interpretációs keretek segítségével tartotta indokoltnak. Az angol *risk* ('kockázat, (meg)kockázat'; Fillmore, Atkins 1992) szó elemzése azt mutatja, hogy ez a szó több fogalomnak a bonyolult rendszerét hívja elő, amelyek biztosítják a megértését, de nem tartoznak közvetlenül a jelentéséhez. Olyan fogalmakról van itt szó, mint például: „a választás”, „az esemény bekövetkezésének a lehetősége”, „a fejlemények nem kívánatos menete”, „a választást végző ágens”, „az elérendő cél”, „az érték, amelyet az ágens elveszíthet”, „a cselekvés motivációja”. Ezek a komponensek a *kockázat* fogalmi struktúráját adják meg annak ellenére, hogy nem mindegyike kapcsolódik közvetlenül e szó jelentéséhez, ilyen például a motiváció.

A Fillmore-féle interpretációs keretből kiindulva meghatározhatjuk a magyar *(meg)kockázat* igének a jelentését:

Valaki életét kockáztatta a fuldokló ember miatt = 'valaki olyan tette vállalkozott (úgy döntött), amely meggyőződése szerint meghatározott értéket valósít meg, abban a tudatban, hogy ez a tett számára esetleg negatív következménnyel is járhat'.

A preszuppozíció és a negatív teszt alkalmazása ebben az esetben azt mutatja, hogy a leírt összetett fogalmi struktúra főként a preszuppozíciós részhez tartozik: *Ő nem kockáztatta meg a fuldokló ember megmentését* azt jelenti, hogy nem hozott ilyen döntést, hogy nem vállalkozott ilyen tetre.

A szakirodalomban a profilírozásnak más felfogásával is találkozhatunk, főként az etnolingvisták munkáiban. „Az etnolingvisztikai elemzések alapján létrejött profilírozás fogalma, amelynek az eredménye a tárgy profilja (...) olyan tulajdonsága a rögzített képzetnek (sztereotípusnak), amely egyrészt az aspektusok ([facets], azaz profilok, amelyek felölelik az adott tárgyat) sajátos kiválasztásán és strukturalizációján alapul, másrészt pedig az ezekhez az aspektusokhoz tartozó konkrét minőségi jellemzéstől függ” (Bartmiński 1993: 7–11). (Tegyük még hozzá, hogy például a *víz* fogalmát a következő aspektusok tükrében értelmezhetjük: TISZTÍTÓESZKÖZKÉNT, ÉLETFORRÁSKÉNT, HÍGÍTÓESZKÖZKÉNT stb.)

Figyelmen kívül hagyva azt a nem teljesen világos meghatározást, hogy a profil a képzet tulajdonsága, észrevehetjük, hogy itt mintha kétféle profilról esne szó: a **fogalom** és a **tárgy profiljáról**. A kognitív definíciókról írt munkájában azonban Bartmiński a következőket állítja: „A definiálandó egység a világ nyelvi képében rögzült »mentális tárgy« jellemzőinek teljes gazdagsága” (Bartmiński 1988: 169–83). Úgy tűnik, hogy ez a megállapítás döntően meghatározza a „profilírozás” és a „mentális tárgy” értelmezését. „A mentális tárgy nem tükröződés, hanem vetület (projekció), attól függetlenül, hogy általában megvan a lehetősége annak, hogy összehasonlítsuk azt a valóságos, az empirikus tapasztalat számára hozzáférhető tárggyal. Minek a tükröződése lenne például az olyan tárgy mint a Pegazus vagy a törpe?” (Bartmiński 1988: 169–83.) Tehát a profilírozás a mentális, nem pedig a fizikai természetű tárgyra vonatkozik (Bańczerowski 2000: 258–73).

A mentális tárgyat a fogalom profiljának nevezik, amely profil azonos a mentális tárgy profiljával, és amely eleme a világ nyelvi képének (Bartmiński 1993: 8). Ebből az következik, hogy a tárgy azonos a mentális „tárggyal”, és így a fogalom és a mentális tárgy közötti határ a pszichológiai terminusok specifikációjának síkján elmosódik, eltörlődik. Precízebben fogalmazva azt mondhatjuk, hogy a profilírozott objektum a fogalom, a profilírozási folyamatnak az eredménye viszont a profilírozott fogalom valamelyik variánsa. A profil a nézőponttól függ. „Az egyes profilok kapcsolata a konkrét történelmi korszakokkal nem véletlen. (...) Minden profil egy sajátos nézőpontnak a függvénye, minden nézőpont viszont a történelmi-kulturális feltételektől és az elfogadott érték-

rendszerrel függ” (Bartmiński 1993: 181–206). Másképpen azt mondhatjuk, hogy ebben a koncepcióban a profilírozás „a fogalom alanyi variánsainak a képzése”, maga a profil viszont ezeknek a variánsoknak az egyikét jelenti. Így a profilok komplementáris módon a fogalom jelentését alkotják, mivel ugyanannak a tárgynak különböző szubjektív konceptualizációi lehetnek (pl. a CSILLAG égitestként, fényként, világító pontként stb. konceptualizálódik attól függően, hogy milyen nézőpontból történik a konceptualizáció [pl. a csillagász vagy egy átlag ember nézőpontjából]). A denotáció viszont változatlan marad: a különböző módon definiált kifejezés ugyanarra a valódi tárgyra utal. Ennek a tárgynak a nyelvi képe többféle módon modellálható. A képnek tehát különböző variánsai vannak, és azok profilok.

A profilírozás olyan szubjektív (alanyi) fogalmi-nyelvi művelet, amely a tárgy képének egy sajátos megalkotásán alapul oly módon, hogy ez a tárgy meghatározott aspektusokban (szubkategorikákban) fogalmazódik meg. Olyan aspektusokról beszélhetünk mint például: a SZÁRMAZÁS, TULAJDONSÁGOK, KÜLSŐ KINEZET, FUNKCIÓK, ESEMÉNY, ÉLMÉNY stb., figyelembe véve a meghatározott nézőpontot is (Bartmiński, Niebrzegowska 1998: 212).

Az etnoligvisták azt hangsúlyozzák, hogy a feladatuk egy meghatározott kultúrközösség által létrehozott világ nyelvi képének az alanyi rekonstrukciója (Bartmiński 1999: 103–21). Tehát a világ nyelvi képének az alanya egy meghatározott közösség, esetünkben a magyar nép. E közösség szempontjából értelmezhetjük a profilírozott tárgyat, amelynek eredménye a fogalom profilja. Ha ezt a közösséget kollektív alanyként fogjuk fel, akkor a nyelv ez esetben egyén feletti létnek tekinthető, ha viszont ezt a közösséget disztributív szempontból kezeljük, akkor a nyelv más dimenzióban jelenik meg, nevezetesen az idiolektusok halmazaként. Az első esetben a nyelvnek nem tulajdoníthatunk mentális, konceptuális jelleget, mivel nem lehet azt a kognitív képesség fajtájának tekinteni, a másodikban viszont igen. Az első esetben a mentális tárgy a **kollektív tudat** tárgyaként, a másodikban pedig az egyén **mentális léteként** értelmezhető, és csak ebben az esetben beszélhetünk a természetes nyelv kognitivistá koncepciójáról.

A fentiekből láthatjuk, hogy a profilírozás és a vele kapcsolatos más fogalmak a különböző nyelvkonceptiókban más és más értelmezést kapnak. A profilírozás, Langacker felfogásában, azzal kapcsolatos, hogy a kognitív bázis belsejében a figurának a háttérből történő kiemelése történik (itt a pszichológiai terminológia dominál: például a figyelem koncentrációja, a figura, a háttér stb.). Bartmiński szerint a profilírozás olyan folyamat, amely a nyelvileg rögzített kultúrvalóságnak az elemeire vonatkozik, amely elemek a társadalmi tudatban léteznek. (Ez a fajta profilírozás a társadalmi tudatban történő profilírozást jelenti.) Langacker szerint ez a folyamat az egyedi alanyban megy végbe. Tehát a különbség e két nézőpont között egyrészt a társadalmi, kulturális, másrészt az egyéni, pszichológiai tudatot érinti.

Langacker szerint a deszignálás olyan mentális folyamat, művelet, amely során az adott objektum a mentális térben (azaz az alany által reprezentált világban) kiemelésre kerül. Bartmiński viszont a deszignátumot és a deszignálást a szavak és a nyelven kívüli valóság elemei között fennálló relációként fogja fel.

SZAKIRODALOM

- Bañcerowski Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. ELTE, Szláv és Balti Filológiai Intézet. Lengyel Filológiai Tanszék. Budapest.
- Bartmiński J. 1988. Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji. In: *Konotacja*. Lublin.
- Bartmiński J., Mazurkiewicz – Brzozowska M. 1993. Lud. Profile pojęcia i ich konteksty kulturowe. In: *Nazwy wartości. Studia leksykalno – semantyczne*. I. Lublin.
- Bartmiński J., O profilowaniu pojęć w słowniku etnolingwistycznym. In: *Profilowanie pojęć*. Lublin. 1993.
- Bartmiński J., Niebrzegowska S. 1998. Profile a podmiotowa interpretacja świata. In: *Profilowanie w języku i tekście*. Lublin.

- Bartmiński J. 1999. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata. In: *Językowy obraz świata*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej. Lublin.
- Fife J. 1994. Wykłady z gramatyki kognitywnej. In: H. Kardela (szerk.): *Podstawy gramatyki kognitywnej*. Warszawa.
- Fillmore Ch. J. 1985. *Frames and the Semantics of Understanding*. „Quaderni di semantica”. VI. 2.
- Fillmore Ch. J. 1977. Scenes-and-frames Semantics. In: A. Zampolli (szerk.): *Linguistic Structures Processing*. Amsterdam.
- Fillmore Ch. J. 1971. Verbs of Judging. In: *Studies in Linguistic Semantics*. New York.
- Fillmore Ch. J., Atkins B. T. 1992. Toward a frame-based Lexicon: The Semantics of RISK and its Neighbours. In: Lehrer A., Kittay E. F. (szerk.): *New Essays in Semantic and Lexical Frames, Fields and Contrasts*. Hisdale, New Jersey.
- Jonhson M. 1992. Philosophical Implications of Cognitive Semantics. „*Cognitive Linguistics*”. Vol. 3, Nr 3–4.
- Kiefer Ferenc 1983. *Az előfeltevések elmélete*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Krech D., Crutchfield R., Livson N. 1974. *Elements of Psychology*. New York. Alfred A. Knopf.
- Кубрякова Е.С., Демьяников В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. 1996. *Краткий словарь когнитивных терминов*. Москва.
- Langacker R. W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press. Stanford (California). Vol. I.
- Langacker R. W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar. Descriptive Application*. Stanford University Press. Stanford (California). Vol. 2.
- Langacker R. W. 1988. A View of Linguistic Semantics. In: R. Rudzka–Ostyn (szerk.): *Organisation Topics in Cognitive Linguistics*. John Benjamins. Amsterdam.
- Langacker R. W. 1995. *Wykłady z gramatyki kognitywnej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej. Lublin.
- Profilowanie w języku i tekście*. 1998. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej (szerk.: Jerzy Bartmiński). Lublin.

Bańcerowski Janusz

SUMMARY

Bańcerowski, Janusz

Profiling as a linguistic notion

Cognitive grammar is a theory whose formal apparatus assigns a special role to the notions of profile and profiling. The value of the notion of profile can only be established in relation to the cognitive base. This means that the interdependence of profile and base is one of the key components of linguistic description as suggested in the framework of cognitive grammar. This “classical” (Langackerian) interpretation of profiling differs from definitions that can be found in works belonging to various schools of cognitivism. For instance, in the Fillmorean version of cognitive grammar, the issue of profiling includes such notions as frame, scene, and presupposition as well. In ethnolinguists’ papers, on the other hand, profiling is a subjective conceptual–linguistic operation that is based on the creation of the image of an object, in a way that the object is described in particular aspects (subcategories). In the present paper it is argued that profiling and other related notions are attributed widely different interpretations in various conceptions of language.